

IZGAISMOJOT ILGTSPĒJAS MIRĀŽAS. NAFTAS ANTROPOLOGIJA ARĀBIJAS TUKSNESĪ

Agita Lūse, Ph. D.

Rīgas Stradiņa universitāte

2023. un 2024. gada mijā ceļu pie lasītājiem sāka Agneses Cimdiņas monogrāfija “Ilgtspējas meklējumi Arābijas tuksnesī: tirgus un naftas antropoloģija”¹. Šī izdevuma parādīšanās vispirms ir ļoti nozīmīgs notikums Latvijas sociālo antropologu kopienai, jo nebūt ne tik bieži latviešu valodā nāk klajā grāmatas šajā nozarē, vēl retāk – latviešu autoru radītas (tādas līdz šim bija uz vienas rokas pirkstiem skaitāmas). Tajā pašā laikā šis darbs noteikti var ieinteresēt daudz plašāku lasītāju loku, jo, lai arī fokusējas uz specifisku ģeogrāfisku rajonu, tas risina sarunu par enerģētikas un ilgtspējas jautājumiem, kas vairāk vai mazāk tieši skar – un arvien vairāk arī satrauc – mūs visus.

Monogrāfija pamatā balstīta uz lauka darbu, ko A. Cimdiņa no 2016. līdz 2020. gadam veica Arābijas pussalā, galvenokārt Apvienotajos Arābu Emirātos (AAE). Daļu no pētījuma īstenot ļāvis Eiropas Reģionālā attīstības fonda atbalsts un Latvijas Universitātes Biznesa, vadības un ekonomikas fakultātes paspārnē īstenots pēcdoktorantūras projekts “Viedā enerģētika starpkultūru kontekstā: Ziemeļvalstu un Tuvo Austrumu biznesa sadarbība ilgtspējas vārdā” (2018–2020).

A. Cimdiņa jau iepriekš bija pētījusi norvēģu uzņēmējdarbību, kā arī ilgtspējīgu saimniecisko šānu Latvijas reģionos. Tuvajiem Austrumiem pievērsties, kā pati atzīst, viņu rosinājusi gan atskārsme, ka ļoti maz zināms par Ziemeļvalstu uzņēmēju sekmēm šajā reģionā, gan pieaugoša interese par ilgtspējas apsvērumiem, kādi iezīmējas, tam vai citam biznesam izvērstoties

starptautiskā mērogā. Pētījums vienā no vadošajām naftas ekonomikas valstīm solīja sniegt ieskatu par to, kā globāli procesi, tostarp klimata pārmaiņas, skar dzīvi lokālā un individuālā līmenī un ko reakcijas uz šiem procesiem signalizē par ilgtspēju – vai tās trūkumu.

A. Cimdiņas grāmata balstīta uz antropoloģisko izpēti. Autore pamato: šai pieejai raksturīgās etnogrāfijas metodes spēj izgaismot, kā to vai citu saimnieciskās darbības nozari – šajā gadījumā galvenokārt enerģētiku – ietekmē kultūrsociāli procesi, personisku vērtību un institucionālu normu mijiedarbība. Konkrētajā pētījumā šāds rakurss nozīmē, ka izziņa par ilgtspējas nosacījumiem norisinājusies vairākos plānos un kontekstos: par datu avotiem noderējuši gan citu autoru pētījumi un oficiāla statistika, gan pašas antropoloģes lauka darbs (tas aptver desmit laika posmus, kas pavadīti AAE), intervējot uzņēmumu un organizāciju pārstāvjus, veicot novērojumus un risinot sarunas dažādās Arābijas pussalas pilsētās un lauku apvidos – biznesa forumos, pētnieciskos centros un universitātēs, ielās un uz autoceļiem, pludmalēs un tuksneša saimniecībās. Grāmatā atspoguļota ne tikai starptautisko un vietējo darījumu vide, bet arī emirātiešu ikdiena – tas, kādas sekas uz naftas tirgu bāzētā ekonomika atstājusi uz viņu dzīvespasauli pilsētās un tuksnesī, kādas nākotnes vīzijas uzbūrusi un kādas dilemmas izvirzījusi.

Būtiska grāmatas daļa ir rūpīgs etnogrāfisks apraksts, kurā apkopoti gan pašas autore novērojumi, gan citu autoru ieskats par Arābijas tuksneša iedzīvotājiem, taču teksta kodolu veido fundamentāli jautājumi par tālejošām mūsdienu pasaules kopsakarībām. Var noprast, ka autore galvenā iecere ir bijusi aicināt lasītāju

¹ Cimdiņa, A. (2023) *Ilgtspējas meklējumi Arābijas tuksnesī: tirgus un naftas antropoloģija*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.

apsvērt, kā tehnoloģiski risinājumi sinerģijā ar politiskām izvēlēm un to vai citu ekonomiskās attīstības virzienu var sekmēt vai arī apdraudēt vides ilgtspēju – gan naftas atradņu valstīs, gan citviet pasaulē. Šajā nolūkā autore ir papildinājusi pašas iegūtos datus ar informāciju no tādām zinību jomām kā enerģētika, viedās tehnoloģijas un biznesa vadība, kā arī ar ieskatiem no agronomijas, hidroloģijas un klimata zinātnes.

Grāmata noteikti varētu būt saistoša gan jau nosaukto jomu speciālistiem un studentiem, gan orientālistikas pārstāvjiem, gan arī citiem zinātkāriem lasītājiem. Teksts iepazīstinās viņus ar perspektīvu, kādu uz globālu un lokālu procesu mijiedarbību konkrētajā reģionā paver etnogrāfisku metožu izmantojums, kā arī pievērsīs uzmanību tam, ka emirātiešu sabiedrība nebūt nav tik viendabīga, kā vedina domāt stereotipi par “arābu kultūru” vai “musulmaņu sievietēm” (113.–118. lpp.). Savukārt antropologus un citu sociālo zinātņu pārstāvjus grāmata tuvinās izpratnei par viedo tehnoloģiju ienākšanu starptautiskajā biznesā, par mūsdienu enerģētikas izvirzītajām dilemmām, kā arī par jaunu izpētes virzienu – naftas antropoloģiju. Daļa sociālo un humanitāro zinātņu speciālistu un studentu gan, iespējams, varētu jautāt, kādēļ A. Cimdiņa, apsverot fosilos enerģijas avotus kā ilgtspēju apdraudošus, nav atsaukusies uz īpaši pēdējā desmitgadē plaši izvērtajām diskusijām par dzīves režīmiem antropocēnā. Iespējams, tā darīts ar nolūku – lai ar teorētiskiem pārspriedumiem grāmatas stilu nepadarītu pārlietu smagnēju.

Autore savu literāro stilu ir rūpīgi slīpējusi – pētījumā iegūtie dati izklāstīti tā, lai pārlicinātu tos, kas paraduši strādāt ar akadēmiskiem tekstiem, tomēr tajā pašā laikā noturētu arī pie zinātniskas literatūras nepieradušu lasītāju uzmanību. A. Cimdiņa piedāvā “antropoloģiju ar sižetu”, uzsverot, ka sižets jeb jēgpilns stāsts ir katra pētījuma gaitā satiktā cilvēka dzīvei un, lai to izgaismotu, nepietiek ar faktu izklāstu – jāattīsta prozas stils, kas iepazīstinātu gan ar stāsta varoņu, gan pašas autore pieredzi. Kā lasām grāmatas ievadā, antropoloģisks naratīvs “atklāj, ko nozīmē būt cilvēkam dažādos laikos, vietās un kontekstos – ne tikai attiecībā ar citiem cilvēkiem, bet arī attiecībā ar vidi, ūdeni, tuksnesi, naftu un ilgtspēju” (32. lpp.).

Grāmatas struktūra ar nolūku veidota tā, lai analītiskākas nodaļas (3., 5., 7.) mītos ar lielākoties empīrijā balstītām (1., 2., 4., 6.) un lai tās, cita citu papildinot, tomēr būtu lasāmas arī atsevišķi, neatkarīgi cita no citas. Tādējādi lasītājam tiek dota iespēja izvēlēties vispirms sev tematiski saistošākās. Šāds izkārtojums ir attaisnojies – prasmīgiem valodas izteiksmes līdzekļiem veidotais etnogrāfiskais apraksts ļauj viegli iejusties atainotajā vidē un izsekot autorei piedzīvojumiem un iespaidiem. Iepazītā empīriskā materiāla bagātība savukārt ļauj lasītājam būt sagatavotākam, kad citā nodaļā autore sāk par uzziņāto diskutēt – analizēt novēroto, veikt salīdzinājumus un formulēt secinājumus.

Daži vārdi sakāmi par izdevuma zinātnisko aparātu. Pirmkārt, jāuzteic grāmatas beigās rodamā ārkārtīgi bagātā bibliogrāfija (310.–318. lpp) – tās izmantojums norāda uz autorei pamatīgu erudīciju un plašu, izkopto redzesloku. Sarakstā atrodam gan klasiskus, jau plaši zināmus antropoloģijas un saistīto nozaru tekstus, gan arī gluži jaunus, 21. gadsimtā veiktus pētījumus.

Otrkārt, lasītājs tiek iepazīstināts ar daudzām AAE reālijām, kuru kontekstu autore paskaidro tekstā vai zemsvītras piezīmēs. Tajās dots arī citēto arābu izteicienu tulkojums. Daļa arābiem specifisku vārdu (abāja, azāns, dirhams, iftārs, kandura, majli, nikābs) tiek skaidroti piezīmēs grāmatas beigās (302. lpp), savukārt citi (kā Eids, *ghaf*, gotra, hidžābs, kafils, ramadāns, šeihs, *wasta*) skaidroti tikai pašā tekstā vai zemsvītras piezīmēs.

Treškārt, ļoti vērtīgs uzziņas materiāls ir arī divdesmit autorei uzņemtās krāsu fotogrāfijas, kas kolāžā izvietotas uz grāmatas pirmā un pēdējā atvēruma. Attēlus papildina visai detalizēta anotācija 319.–320. lpp.

Par grāmatas satura izkārtojumu. Tas veidots tā, ka lasītājs var izsekot A. Cimdiņas lauka darba gaitai – no sākotnēji samērā formālām saskarsmes situācijām, autorei cenšoties gūt piekļuvi emirātiešu darījumu videi, intervējot valdības iestāžu, vietējo un starptautisko uzņēmumu un organizāciju pārstāvjus Abū Dabi debesskrāpjos, uz neformālākām sarunām ruralās (precīzāk, tuksneša) saimniecībās, kur tiek veikti viedu agronomijas tehnoloģiju izmēģinājumi vai audzēti kameļi un piekūni.

Grāmatas nodaļas var uztver kā vairākus koncentriskus apļus, caur kuriem autore pamazām ved lasītāju pretī pašiem būtiskākajiem Arābijas tuksneša izgaismotajiem jautājumiem. Atbildes uz tiem A. Cimdiņa atradusi lielākoties ārpus biznesa organizāciju sienām – lūkojot izsekot cilvēku ikdienas ritmiem, paradumiem, vīzijām, vērtībām, centieniem. Šādi arī lasītājam paveras skats gan uz autores sastapto uzņēmēju, inovatoru, lauksaimnieku, zivkopju, kamieļu kopēju, piekūnu audzētāju pieredzēm, gan tagadējo emirātiešu senču – tuksneša beduīnu – dzīvesstāstiem. Iepazīstot tos, pamazām arī atklājas, cik tālejoši emirātiešu dzīvi kopš pagājušā gadsimta 60. gadiem mainījusi nafta: piemēram, AAE iedzīvotāju skaits minētajā periodā simtkāršojies – lielākoties uz viesstrādnieku rēķina; valstī ir ļoti izteikta sociālā noslāņošanās, akūts saldūdens trūkums, pasaulē augstākais CO₂ izmešu daudzums uz vienu iedzīvotāju un tajā pašā laikā – visbagātākā pilsēta pasaulē Abū Dabi ar pasaulē augstāko torni un lielāko lielveikalu, kā arī grandiozi tuksneša zaļināšanas plāni.

Pirmās divas nodaļas galvenokārt iezīmē lauka darba uzsākšanas apstākļus. Caur pašas autores pieredzes prizmu iepazīstam noslēgto, saskarsmes normu ziņā stingri reglamentēto, hierarhijas caurausto un dzimuma ziņā segregēto Abū Dabi emirātiešu sabiedrību. Gūstam ieskatu AAE rakstītajos un nerakstītajos likumos, kas regulē saskarsmi publiskā telpā un darījumu vidē. Trešā nodaļa iezīmē sarežģījumus, ar kādiem šajā valstī mēdz sastapties uzņēmēji no Ziemeļeiropas, vēloties dibināt kontaktus un veikt darījumus ar vietējiem, kā arī priekšnoteikumus (tādus kā līgums ar rūpīgi izraudzītu emirātiešu sponsoru), kas jāievēro, lai iegūtu uzticēšanos un piekļuvi lēmumu pieņēmējiem. Minētā nodaļa šajā ziņā ir lasāma arī teju kā rokasgrāmata uzņēmējiem, kuri apsver izredzes attīstīt biznesu AAE. Reizē tā ir analītiski vispiesātinātākā nodaļa visā grāmatā. Piemēram, antropologiem tajā paveras jauns rakurs uz nozarei fundamentālā reciprocitātes jēdziena izpratni.

Nākamajās divās nodaļās uzzinām par to, kā Arābijas tuksneša valstī cirkulē zināšanas par viedajām tehnoloģijām, top uz tām balstīti biznesa projekti, veidojas ilgspējas un

“zaļināšanas” diskurss un priekšstati par modernu nāciju. Ceturtajā nodaļā autore parāda, ka tādi dzīvībai fundamentāli resursi kā ūdens un augsne tuksnesī nav kas pašsaprotams – tie tur ir politisku un ekonomisku sistēmu un sarežģītu tehnisku procesu produkti, ar kuriem turklāt var vērienīgi manipulēt. Piektajā nodaļā lasām par to, kā AAE šeihi šos resursus dāsni sadala valsts pilsoņiem, pretī saņemot klusējošu piekrišanu viņu lēmumiem.

Sestā nodaļa ievēd lasītāju tuksneša plašumos, atainojot, kā bagāti pilsētnieki, turp devušies, lūko uzturēt sevī beduīnu pēcteču identitātes šķautni. Runa ir par viņu aizraušanos – kamieļu sacīkstēm žokejrobotu pavadībā un sacensībām medībās ar piekūniem. Tās tomēr ir vien brīvā laika nodarbes – kaut ļoti pieķērušies saviem kamieļiem, to kopšanu emirātieši uztic viesstrādniekiem, kas, pēc visa spriežot, smiltajos dzīvo daudz pieticīgākos apstākļos nekā savulaik beduīni. Tuksnesī satiktos cilvēkus grāmatas autorei veicies izvaicāt daudz nepiespiestākā gaisotnē nekā pilsētā, un tas ļāvis izdibināt, kā par straujajām naftas “ieeļļotajām” pārmaiņām spriež beduīnu dēli un mazdēli. A. Cimdiņa konstatē izteiktu duālismu viņu dzīves uztverē: lepnums par modernizācijas vērienu mijas ar raizēm par pārrāvumu paaudžu pieredzē.

Septītā nodaļa pievēršas naftas kultūr-sociālajiem aspektiem. Fokuss uz naftas lomu Arābijas pussalas iedzīvotāju dzīvē ļauj iepriekšējās nodaļās raksturotās viņu darbības jomas skatīt plašākā kopsakarā, kā arī veidot spriedumu par naftu kā kultūras spēku, kas darbina gan lokālus, gan globālus procesus. Šis spēks, argumentē A. Cimdiņa, piešķir naftai maģiskas īpašības, kas apzīlbina, solot šķietami neierobežotu izaugsmi, progresu un labklājību un neļaujot saskatīt, kā nafta patiesībā apdraud pašu dzīvību virs zemes.

Par grāmatas centrālo argumentu. To A. Cimdiņa attīsta galvenokārt piektajā un septītajā nodaļā, izsekojot tam, kā AAE tikusi konstruēta daba un tās resursi – gan ar materiāliem, gan arī politiskiem un sociokulturāliem paņēmieniem. Pateicoties ienākumiem no naftas, emirātieši varēja sākt izmantot Rietumu tehnoloģijas, bet tās savukārt ļāva “pieradināt” tuksnesi, atsāļojot jūras ūdeni, rūpnieciski

izstrādājot zaļas ainavas un attīstot laukkopību. Tehnoloģiskā modernizācija sakrita ar modernas nācijas veidošanu – attīstot urbānos centrus, nomitinot agrāk mobilos beduīnus, piedāvājot pilsoņiem izglītību, sociālo nodrošinājumu un izteikti patērniecisku dzīvesveidu, kas ietver arī “zaļas” vides baudīšanu. Gan zaļās attīstības plāni un ilgtspējas diskursi, gan sociālā modernizācija valstī noderējusi par stratēģiju elites politiskas autoritātes un starptautiska prestiža stiprināšanai. Taču, kā uzsver A. Cimdiņa, lai kā tiktu daudzīnātas ilgtspēju nodrošinošas tehnoloģijas, tuksneša straujā urbanizācija un teju neticami lielais iedzīvotāju skaita pieaugums ir krasā pretrunā ilgtspējas loģikai: dzīve lielākajā daļā Arābijas pussalas ir kritiski atkarīga no jūras ūdens atsāļošanas, kas savukārt ir izteikti energoietilpīgs process. Pateicoties naftas noietam, aiz environmentālisma deklarativās fasādes ekonomikas izaugsme nodrošina nesamērīgi augstu patērnieciskumu, tādēļ pat visinovatīvākie tehniskie pielāgojumi nevar atrisināt vides problēmas – vides noslodze arvien tikai aug.

A. Cimdiņa parāda, ka AAE ekonomikas “zaļums” ir vien iedomāts, diskursīvi uzturēts, patiesībā – mirāža. Tiro tehnoloģiju projekti galu galā vērsti uz to, lai kāpinātu attīstību. “Taču, koncentrējoties uz arvien sarežģītāku tehnoloģiju izstrādāšanu, netiek pievērsta uzmanība morālas, ētiskas un politiskas dabas jautājumiem par to, kā vispār dzīvot.” (232. lpp.) Šo novērojumu par procesiem Arābijas tuksneša valstī autore saista ar globālākiem kontekstiem: vides ilgtspējas problēmu risinājumi daudzviet

tiek meklēti pārvaldībā un tehnoloģiskā lietpratībā, kavējoties uzrunāt pasaules iedzīvotājus kā politisku procesu dalībniekus. Taču, kā A. Cimdiņa uzsver, ilgtspējas priekšnoteikums ir plašākas sabiedrības attieksmes maiņa, un šajā ziņā “naftas kultūras ārprāta izaicināšana un dekonstruēšana ir būtisks, ja ne galvenais, instruments tādas sabiedrības ētikas veidošanā, kas spēj sevi saredzēt un veidot ārpus jeb neatkarīgi no naftas” (289. lpp.). Autoresprāt, “pasaulei jau ir visas nepieciešamās zināšanas un tehnoloģijas, lai apturētu vides degradēšanu, un ka jautājums nav par tehnoloģiju un kompetences trūkumu, bet gan par morālām vērtībām, lēmumiem un savu attiecību ar vidi apzināšanos” (234. lpp.).

Lielākoties retorisks grāmatā paliek jautājums, kā tad veicināt iedzīvotāju morālu un politisku mobilizāciju vides apdraudējumu novēršanai – kā sekmēt tālredzību, izpratni un rīcību ilgtspējīgāka dzīvesveida virzienā. Toties “Ilgtspējas meklējumi Arābijas tuksnesī” lasītāja nostiprina apziņu, ka pārmaiņu veicināšanā visnotaļ izšķirošas ir daudzpusīgas un ar atbildības izjūtu veidotas zināšanas un drosmīga šādu zināšanu komunikācija. Šī grāmata satur tādas zināšanas un nes arī spēcīgu vēstījumu par pārmaiņu nepieciešamību.

Publikācija sagatavota Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā “Sociāli atbildīga zaļā pāreja: pārvaldības risinājumu uzlabošana, lai stiprinātu *Homo Climaticus* veselības aprūpes sektora” (Nr. lzp-2023/1-0341).